

Uitgelicht

Boomvalken in de stad

door Peter D. Ganzeboom

www.boomvalken.nl

peterdestadsvogelaar@gmail.com

Voor de kleurenfoto's die bij dit artikel horen leest u de digitale versie van "In de Branding" op onze site.

De boomvalk is een kleine valkensoort met lange slanke vleugels. Het is een razendsnelle jager die je uitstuitend in de vrije ruimte zou verwachten. Toch kunnen boomvalken prima uit de voeten in (half)stedelijk gebied, zelfs in mijn woonplaats Spijkenisse, waar ieder jaar een of twee koppels broeden.

In feite maken alleen mensen onderscheid tussen de stad en natuur. Alleen wij zien verschil tussen staal en levend hout, asfalt en bospaden, kanalen en meanderende rivieren. Vogels doen dat niet. Neem de boomvalk, die een lichtmast van gegalvaniseerd ijzer langs een sportveld kan waarderen als uitkijk-boom.

Boomvalken (en andere vogels) beoordelen de geschiktheid van een habitat slechts aan de hand van drie criteria: voedsel, voortplanting, veiligheid. Voor sommige vogels voldoet een stad aan al deze criteria.

Aan de hand van de genoemde criteria zal ik hieronder verklaren waarom de boomvalk zich thuis voelt in (half)stedelijk gebied.

Een stadse valk in zijn boom van staal

Eerst een algemene bespreking van het leefgebied van boomvalken.

Boomvalken houden van halfopen gebieden (heidevelden, grasvlaktes en dergelijke met verspreid staande bomen en bosjes). Verder hebben zij hun territorium bij voorkeur in de buurt van waterpartijen (meertjes, vennen). De natuurlijke variant van dit landschapstype vinden wij in Nederland op de Veluwe, in Drenthe, Overijssel, zuid Friesland en Noord-Brabant, waar het over het algemeen gaat om naaldbossen afgewisseld met heidevelden en vennen of hoogveen (Dwingelderveld, Drents-Friese Wold, Kampina). De laatste decennia zijn boomvalken ook gaan voorkomen in minder natuurlijke varianten van dit landschapstype, zoals in het veenweidelandschap van Utrecht en Zuid- en Noord-Holland, maar ook in landbouwgebieden van andere delen van Nederland, parken en landgoederen, nieuwe natuur en zelfs halfstedelijke of industriële gebieden. Over de oorzaken wordt veel gespeculeerd (die bespreken zou een artikel op zich vergen). Wat de oorzaak ook is: feit is dat boomvalken tegenwoordig ook in halfstedelijk gebied voorkomen, zoals in en rond Spijkenisse.

Wie zijn mensenbril vervangt door een vogelbril zal zien waarom de boomvalk zich ook hier thuis voelt.

De polders rond een stad als Spijkenisse beschikken over voldoende plekken met hoge, vrij invliegbare bomen. Denk aan de talrijke populierenrijen, maar ook aan grote parken aan de randen van de stad of met bomensingels begrensde erven. Tegelijkertijd is het gebied halfopen: weiden en akkers worden afgewisseld met bomenrijen, hakbosjes, stukjes griend, boerderijen met houtsingels, sportvelden en industrieterreinen omzoomd met populieren. De hele polder is bovendien vergeven van waterpartijen: sloten, vijvers, rietputten, nieuwe natuur met natuurvriendelijke oevers en tegenwoordig ook waterbergingsgebieden.

Kortom: een ideale leefomgeving die niet onderdoet voor de traditionele, natuurlijke gebieden.

Een volwassen boomvalk in zijn natuurlijke habitat

Voedsel

Om te weten of een gebied genoeg voedsel te bieden heeft voor boomvalken, moet je het dieet van deze roofvogels kennen. De boomvalk, met zijn lange, slanke vleugels en gestroomlijnde vorm is een luchtjager. Vogels en insecten (en soms ook vleermuizen) staan op zijn menukaart. Welke van die twee het meeste gegeten wordt, hangt af van het seizoen.

Voor en tijdens het broeden, eten zij voornamelijk vogels (en soms een vleermuis of een van een torenvalk afgepikte veldmuis). Op vogelvlees wordt het vrouwtje vetgemest (opgevet) om krachten te verzamelen voor de eileg en de lange zit op de eieren.

Nadat de jongen zijn uitgevlogen, worden meer insecten gegeten, maar niet uitsluitend.

In Nederland bestaat de hoofdmoot van het insectendieet van de boomvalk uit libellen en juffers, hoewel ook kevertjes, langpootmuggen en vlinders gepakt worden, als deze voor handen zijn.

(Er zijn landen waar libellen nauwelijks voorkomen. Het insectendieet van boomvalken die in deze, meestal kurkdrome gebieden leven, bestaat uit grote keversoorten, sprinkhanen, hommels en dergelijke).

Voor en tijdens de broedtijd is het aanbod van grote insecten in Nederland te gering om als hoofdvoedselbron te dienen. Het hoogtepunt van de aanwezigheid van libellen ligt in de nazomer. Insecten dienen niet alleen als voedsel, maar zijn ook oefenmateriaal voor de uitgevlogen jongen, die zo leren jagen. In deze periode worden dus veel insecten gevangen en geconsumeerd. De ouders doen eerst het kunstje voor en voeren de insecten aan de jongen. Naarmate de jongen behendiger worden, wat samengaat met verbeteren van de vliegvaardigheid, vangen de jongen de insecten zelf. Overigens bestaat het hoofdvoedsel van de jongen ook nu nog uit vlees dat de ouders vangen. Dit gaat door tot het begin van de trek (op welk moment moeder al vertrokken is en vader het overdragen van de prooien voor zijn rekening neemt).

In de oorspronkelijke, natuurlijke leefgebieden in Nederland is/was het voedselaanbod in overeenstemming met de specifieke voedselbehoefte van de boomvalk met een afwisseling aan bosvogels, vogels van de heide en vogels van de vennen. De vennen zelf dienen als kraamkamer voor grote insecten, voornamelijk libellen. En alles wat verder aan insecten voorkomt, wordt dankbaar meegenomen.

Jonge boomvalken op de Spijkenisserbrug

Wie zijn vogelbril nog steeds op de neus heeft staan, zal zien dat ook de halfstedelijke leefomgeving rond een stad als Spijkenisse in deze specifieke voedselbehoefte voorziet. Ook daar trekt de afwisseling in het landschapstype verschillende zangvogelsoorten aan (van de akkers, de weiden, het griend, de stadsparken en de woonwijken). De diverse soorten water-

partijen vormen ook hier de kraamkamer van libellensoorten.

En dan is er natuurlijk nog de gierzwaluw (*Apus apus*). Deze zwaluwsoort is voor zijn nesten volkomen afhankelijk van de mens. Gierzwaluwen nestelen namelijk onder de dakpannen van oudere, niet dichtgeïsoleerde huizen (en ook wel in speciaal daartoe vervaardigde dakpannen of gevelstenen, hoewel ze die meestal pas na jaren accepteren). In elk geval nestelen de gierzwaluwen in de steden.

De boomvalk slaat allerlei zangvogels, afhankelijk van het aanbod op een bepaalde plek en de tijd van het jaar (alles tussen goudhaan en merel komt in aanmerking, met uitschieters naar Turkse tortel, watersnip en zelfs Kievit). De gierzwaluw staat echter torenhoog op de prooi-soortenlijst van de hedendaagse boomvalk in het stedelijke gebied. De aanwezigheid van de gierzwaluw leidt er toe dat de boomvalk niet alleen rond de stad te vinden is, maar op momenten zelfs boven en tussen de bebouwing van de stad.

Vooral als de jonge gierzwaluwen uitgevlogen zijn, zo rond half juli en de lucht op sommige dagen (boven sommige stadsdelen) zwart ziet van de gierzwaluwen, wil de boomvalk graag zijn slag slaan. Een dergelijke jachtpartij is een spektakel van formaat. Het volgende relaas getuigt daarvan.

"Het komt op die dagen regelmatig voor dat ik een boomvalk vanuit de polder door de telescoop volg en hem zie opschreeven naar zo grote hoogte dat hij nog maar een stipje is. Dan maakt hij vaart door in een streep af te zeilen in een flauw hellende baan naar beneden, op licht gespreide, sikkelvormige vleugels. De volgende fase gaat zo snel dat het bijna niet te volgen is. De boomvalk vouwt de vleugels samen en stort als een baksteen naar beneden in een nog steilere, bijna loodrechte baan en suist op een gierzwaluwvolk af dat onder hem op insecten jaagt boven de daken van de huizen. Hij schiet door de groep heen om eronder te komen en draait dan, nog steeds met duizelingwekkende snelheid, steil naar boven en probeert een gierzwaluw van onderaf te slaan met een klauw. Vaak is het mis, ondanks snelheid en verrassingselement. Dan volgt een pijlsnelle achtervolgingsvlucht, waarbij de zwaluw moet vliegen en wenden voor zijn leven. De boomvalk, die een fractie logger is, houdt de zwaluw toch bij. Soms neemt de valk in de achtervolging opzettelijk afstand, als is het om zijn beoogde prooi te laten denken dat het gevaar geweken is. Maar dan maakt de valk vanuit een andere hoek weer vaart om zijn prooi alsnog te verrassen, wat soms lukt. Vaker lukt het niet en vliegt de boomvalk ontspannen weg om een volgende poging voor te bereiden vanuit de lucht of vanaf zijn uitkijkpost. Hierbij wordt hij geëscorteerd door dezelfde zwaluwgroep, waarvan enkele zelfs met doodsverachting naar de boomvalk uitvallen doen, dit alles onder opgewonden gekrijs van de kleine vogels.

Van achter mijn 'kijkbuis' sla ik dit alles gade, met huizenhoog kippenvel op de armen".

Dit keer was het raak, een gierzwaluw is geslagen

Boomvalken zijn opportunistisch. Zij pikken soms torenvalken van muizen af (kleptoparasitisme), slaan soms vleermuizen in de schemering en ook ontsnapte grasparkieten worden graag gepakt.

Ook voor dit type prooiën kan de boomvalk goed terecht in het halfstedelijke gebied (voor muizenpiraterij zelfs beter dan in de traditionele, natuurlijke gebieden, omdat torenvalken in de agrarische gebieden buiten de stad veel voorkomen. Ontsnapte parkieten komen sowieso alleen in de steden voor).

Broedgelegenheden.

Zoals de naam doet vermoeden, broedt de boomvalk in boomnesten (dus niet op de grond, in struiken of op flatgebouwen). Zelfs in Spijkenisse is dat het geval, waarbij de vogels een voorkeur hebben voor bomen aan de rand van kleine bosjes of nog liever in bomenrijen, zodat ze met hun lange vleugels vrij in en uit kunnen vliegen. Boomvalken nestelen in diverse soorten bomen, maar in en rond steden zijn het vaak populieren, omdat de meeste bomenrijen daaruit bestaan. Zij broeden meestal hoog tot zeer hoog (10 meter en hoger; gemiddeld zelfs 20 meter).

Ook van hoogspanningsmasten is de boomvalk gecharmeerd. Deze 40 tot wel 60 meter hoge, doorzichtige stalen kolossen. Ze zijn stevig als een huis dat elke storm doorstaat, hebben geen gebladerte om achter weg te kruipen, maar wel meer dan 500 hoekjes om zich achter te verstoppen. Een van "mijn" koppels boomvalken broedt jaarlijks in een dergelijke HSM, meestal in een van de uiteinden van de traversen, vaak de hoogste, maar soms ook tegen de kern van de mast aan. Ook op andere plaatsen in Nederland (en buitenland) hebben boomvalken ontdekt dat dit ideale nest-'bomen' zijn.

De enige voorwaarde die een boomvalk verder nog aan zijn nest stelt is dat hij het niet zelf gaat bouwen. Daar zijn anderen voor! Boomvalken maken gebruik van gebruikte nesten van andere vogels. De zwarte kraai is in Nederland de voornaamste nestleverancier voor boomvalken. Omdat ook kraaien graag in hoogspanningsmasten nestelen, hebben mijn boomvalken vrijwel elk jaar een vers gebruikt nest tot hun beschikking. Over hoe moeilijk het is om elk jaar weer de nesten te vinden en de oorzaken daarvan, kan ik een heel artikel schrijven. Een van die oorzaken bespreek ik hieronder.

Dit keer was het raak, een gierzwaluw is geslagen

Veiligheid.

Wat het vinden van boomvalkterritoria onder andere bemoeilijkt, is dat boomvalken de laatste decennia veel stiller zijn tijdens de baltstijd dan zij vroeger waren in hun oorspronkelijke leefgebieden. In oude literatuur werd nog uitgebreid geschreven over baltsvluchten, waarbij de vleugels van de valken een ver dragend gesnor voortbrengen of het zingen van duetten, waarbij het vrouwelijke 'wiewiewie' en het mannelijke 'pit-pit' of het opgewonden 'ki-ki-ki' simultaan en langdurig ten gehore werd gebracht. Tegenwoordig is amper nog sprake van zulk uitbundig akoestisch vertoon. Natuurlijk, ze doen het nog wel, maar zelden langdurig, niet frequent, niet op vaste tijdstippen en zeker niet luidruchtig. Ook bij prooioverdrachten worden geluiden gemaakt, maar die zijn in duur en intensiteit zeer bescheiden.

Waar Rob Bijlsma vroeger aan een uurtje bosbessenplukken genoeg had om een geluidje op te pikken om een broedgeval op te sporen kost het ons, die in de tegenwoordige tijd hetzelfde willen bereiken, vele uren en soms dagen posten en dan vaak nog zonder resultaat.

Waar dit stille gedrag vandaan komt, is een raadsel. Men vermoedt dat het samenhangt met het gegeven dat de halfstedelijke gebieden weliswaar grote overeenkomsten vertonen met de oorspronkelijke habitats, maar dat ze veel opener zijn dan die oude gebieden, omdat aaneengesloten bossen ontbreken. Te luidruchtig gedrag zou ongewenste aandacht van predatoren kunnen uitlokken. Niet alleen van de havik en de buizerd, die zij ook in de bossen te duchten hadden, maar ook van de bruine kiekendief en vooral van de slechtvalk, die zich eveneens ophoudt in het (half)stedelijke gebied.

De voorliefde van boomvalken voor hoogspanningsmasten hangt mogelijk ook samen met het vermijden van predatie. Het uitzicht vanaf zo'n bouwwerk is fenomenaal in alle richtingen. Beter dan vanuit een bos of bomenrij kunnen grote roofvogels al van verre opgemerkt worden. Geen veiligheidsmaatregel is 100%. Havik en slechtvalk zijn natuurlijk niet gek en slagen er soms toch in een boomvalkennest te vinden. Van andere 'boomvalkers' uit het land verneem ik regelmatig dat complete nesten worden geplunderd (door havik) en dat uitgevlogen jongen en adulten worden geslagen (door havik en slechtvalk). Zelf heb ik het gelukkig nog niet hoeven meemaken, maar nu de slechtvalk die voorheen een pure wintergast in de polders Biert en Simonshaven was ook in het broedseizoen opduikt (en mogelijk zelfs broedt, in een mast), zal het niet lang meer duren totdat ook ik mijn verliezen moet incasseren. Inmiddels ben ik daadwerkelijk al getuige geweest van een paar fikse matpartijen tussen slechtvalken en boomvalken. Die vielen in het voordeel van de boomvalk uit, want als deze eenmaal in de verdedigingsmodus zit, zijn er weinig roofvogels die er niet spoorlags vandoor gaan. Het gevaar zit hem echter in het verrassingselement. Zelfs de meest heldhaftige boomvalk zal de klos zijn als een slechtvalk in stootvlucht het verrassingselement aan zijn zijde heeft.

Een slechtvalk wordt verjaagd

Hoewel boomvalken niet blij zijn met intensieve menselijke aandacht, zullen zij in populieren niet snel last ondervinden van verstoring. Bomenrijen doen meestal dienst als erfafscheiding. Weinig mensen zullen behoefte hebben om veel tijd aan de voet van zo'n bomenrij door te brengen, uitgezonderd een passerende plantsoenmedewerker, een enkele boomvalkgek of iemand die slechts even een 'behoefte' heeft.

Los hiervan zitten de nesten hoog tot zeer hoog. Activiteiten op de grond maken dus weinig indruk. Soms lijken de vogels zelfs compleet onverstoorbaar. Dit bleek bij het volgende voorval het geval.

"In 2017 werd pal naast de nestbomenrij van dat jaar een feesttent opgericht met alles wat daarbij komt kijken (rijplaten, mobiele toiletten, omroepinstallaties, biertent, et cetera). Ik hield mijn hart vast voor de mogelijk nadelige gevolgen voor mijn koppel boomvalken, zeker omdat in de tent een muziekconcert gepland was waarbij veel publiek werd verwacht. Het zou bovendien Nederlandstalige muziek zijn. Kon het nog erger? Mijn zorgen waren misplaatst, wat ik achteraf ook wel logisch vond, want mijn valken brengen elk jaar een paar maanden in Afrika door, waar het kan onweten alsof de wereld vergaat. Wie was ik dan om te vrezen dat ze van een beetje Nederlandse muziek van de leg zouden raken?" Dat gebeurde dan ook niet en het stel bracht drie prachtige jongen groot"

Wat overigens niet wegneemt dat boomvalken wel degelijk te verstoren zijn door te dicht bij het nest te komen en daar te blijven om te fotograferen of observeren. Dat gevaar is nog groter als de jongen uitgevlogen zijn, omdat deze vaak op de grond rusten of op lage takken of paaltjes. Voor de zekerheid roep ik iedereen dan ook op om altijd op gepaste afstand te blijven van broedende of territoriale vogels; dan maar geen foto's.

Een jonge boomvalk verbaast zich over de regendruppels

Slotwoord

De boomvalk voelt zich prettig in de stad/het halfstedelijke gebied, ook rond Spijkenisse. In de meeste jaren brengen zij hier twee tot drie jongen groot. Ik ben er erg blij mee en breng vele uren met ze door in het veld. Toch is het niet alleen maar jolijt, want elke waarneming van deze formidabele roofvogels gaat gepaard met evenveel waarnemingen van menselijke

aanwezigheid. Broeden de boomvalken al niet in een foeilelijke hoogspanningsmast, dan jagen zij wel tegen een achtergrond van huizen, flatgebouwen, bruggen of de petrochemische industrie. Kortom: de stad.

Denk ook niet dat het observeren van stadse boomvalken een rustige bezigheid is. In tegendeel, het drukt je met de neus op het feit dat er in het halfstedelijke gebied geen moment van stilte is. Langsrazend verkeer veroorzaakt herrie in het kwadraat van 's morgens vroeg tot 's avonds laat.

Mijn vogelmaat Tino van Kampen vraagt daarom regelmatig, wetend dat ik eigenlijk een rust-zoeker ben, hoe ik het toch volhoud om zoveel tijd in dit lawaai door te brengen. Ik antwoord dan dat ik zo gek ben op boomvalken dat ik het ongemak voor lief neem. Maar soms wordt het zelfs mij te veel. Op die momenten pak ik mijn kampeerspullen en trek eropuit om tijd door te brengen met boomvalken zoals ik ze in mijn hart het liefste zie: in een boom, in de vrije natuur, ver verwijderd van alles wat stad is.

Zo zie ik ze het liefst!

Wilt u meer weten over boomvalken, ga dan naar mijn website: Mijn site staat boordevol informatie en foto's en is er verzameling literatuur aanwezig waarin de boomvalk figureert. Hier zijn ook mijn logboeken te vinden, waarin ik van dag tot dag de observaties beschrijf van de boomvalken in het halfstedelijke gebied.

Graag tot ziens in het veld!

Vlinders op Voorne

door Wim Prins, Coördinator Insectenwerkgroep

Op het moment dat dit stukje digitaal in mijn computergeheugen gebeiteld wordt is het eind februari, met temperaturen onder nul en de eerste (en laatste) ijsdagen van deze winter.

Aan mij is gevraagd een bijdrage te leveren aan het thema stedelijke natuur op gebied van dagvlinders, maar mijn gedachten hieromtrent verkeren nog in een lethargische fase.

Ik kijk uit het raam voor een aanknopingspunt en misschien wat inspiratie. De zon schijnt en ik zie een groep groenlingen en een wolk staartmezen in een continu gevecht om een plekje bij respectievelijk de silo met zonnebloempitten en een staaf vet met meelwormen. Een aantal